

פרשת בשלח

לעילוי נשמת אהרן צבי בן אליהו זאב פרקש ז"ל

ד"ר ברכי אליצור

'ממרים הייתם' או 'חסד נעוריק' – מסע בעקבות תלונות עם ישראל במדבר

פתיחה – התייחסויות שונות

מסע הנדודים של עם ישראל במדבר נזכר בתנ"ך בהזדמנויות שונות, אך ההערכה כלפי התמודדותם עם תלאות הדרך איננה חד משמעית. כשמעשי העם בעגל ובמרגלים נזכרים בנאומים היסטוריים ההתייחסות אליהם היא, כמובן, כאל חטא מפורש. אולם, מה מעמדן של תלונות העם ובקשותיהם למים, בשר ולחם? האם נצרבו מעשים אלו כחטא מתמשך של דור המדבר, או שמא מגלים מנהיגי העם לדורותיו הבנה ללב עם שיצא ממאורת נוגשים וזקוק לזמן של הסתגלות, ומכירים בצרכי נוודים במצוקות המדבר?

מוכרת וידועה נבואת ההתרפקות על עבר העם בפי ירמיהו:

"כֹּה אָמַר ה' זְכַרְתִּי לְךָ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבְתָּ כְּלוּלֶיךָ לְכַתֵּף אַחֲרַי בְּמִדְבַר בְּאַרְץ לֹא זְרוּעָה" (ירמיהו ב', ב')

אולם כנגדה מוצבים דברי ביקורת קשים על קשיות עורפו של העם, כפיות הטובה שלו, מריו וחטאיו. כך, בסקירתו ההיסטורית של יחזקאל נאמרים דברי האשמה קשים על הפרת חוקי ה' ומשפטיו:

"וַיִּמְרוּ בִּי בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבַר בְּחֻקוֹתַי לֹא הִלְכוּ וְאֵת מִשְׁפָּטַי מֵאִסּוּ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֲתֶם הָאֵדָם וְחִי בָהֶם וְאֵת שְׁבִתַּתִּי חָלְלוּ מֵאֵד וְאָמַר לְשֹׁפֵךְ חַמְתִּי עֲלֵיהֶם בְּמִדְבַר לְכָלוֹתָם" (יחזקאל כ', ג')

גם בפיו של משורר תהילים מודגשת כפיות הטובה של העם:

"בָּקַע יָם וַיַּעֲבִירֵם וַיַּצֵּב מַיִם כְּמוֹ נֹד: וַיִּנְחַם בְּעָנָן יוֹמָם וְכָל הַלַּיְלָה בָּאוּר אֵשׁ: יִבְקַע צָרִים בְּמִדְבַר וַיִּשְׁק כְּתֹהֲמוֹת רִבְּה: וַיּוֹצֵא נוֹזְלִים מִסְּלַע וַיִּוְרַד כְּנֶהְרוֹת מַיִם: וַיּוֹסִיפוּ עוֹד לְחֹטֵא לוֹ לְמִרוֹת עֲלִיּוֹן בְּצִיָּה: וַיִּנְסוּ אֵל בִּלְבָבָם לְשֹׂאֵל אֲכָל לִנְפֹשָׁם: וַיִּדְבְּרוּ בְּאֵ-לֵהִים אָמְרוּ הַיּוֹכֵל אֵל לְעוֹף שְׁלַחַן בְּמִדְבַר: הֵן הִכָּה צוּר וַיִּזְוְבוּ מַיִם וַנְּחָלִים יִשְׁטֹפוּ הַגַּם לְחֶם יוֹכֵל תַּת אִם זָכִין שְׂאֵר לְעֵמֹ" (תהלים ע"ח, ג'-כ')

"אל תקשו לבבכם כמריבה כיום משה במדבר: אשר נסוגי אבותיכם בחנוני גם ראו פעלי: ארבעים שנה אקוט בדור ואמר עם תעי לבב הם והם לא ידעו דרכי: אשר נשבעתי באפי אם יבאון אל מנוחת"

(תהלים צ"ה, ח'-א')

"מִהְרֹו שָׁכַחוּ מַעֲשֵׂיו לֹא חָפוּ לַעֲצָתוֹ: וַיִּתְאוּוּ תַּאֲוָה בְּמִדְבַר וַיִּנְסוּ אֵל בִּישִׁימוֹן" (שם ק"ו, ג'-ד')

וכן בנאומו ההיסטורי של נחמיה המסכם את תולדות העם:

"וְלָחֶם מִשְׁמִים נִתְּתָה לָהֶם לְרַעְבָם וּמַיִם מִסְּלַע הוֹצֵאתָ לָהֶם לְצִמְאָם וַתֹּאמֶר לָהֶם לְבוֹא לְרִשְׁתָּ אֵת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאתָ אֵת יָדְךָ לָתֵת לָהֶם: וְהֵם וְאַבְתִּינוּ הִזִּידוּ וַיִּקְשׂוּ אֵת עֶרְפָם וְלֹא שָׁמְעוּ אֵל מִצְוֹתֶיךָ: וַיִּמְאֲנוּ לִשְׁמַע וְלֹא זָכְרוּ נְפִלְאוֹתֶיךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּהֶם וַיִּקְשׂוּ אֵת עֶרְפָם וַיִּתְּנוּ רֹאשׁ לְשׁוֹב לְעַבְדְּתָם בְּמִרְיָם..." (נחמיה ט', ט"ו-יז')

גם בנאום משנה תורה של משה, מי שהנהיג את העם בשנות הנדודים וחווה על בשרו את תלונותיהם, אין הערכה חד משמעית. בנאום הפתיחה (דברים א') מושמעת תוכחה קשה על תגובת העם לדברי המרגלים, אולם לא נזכרת כל תוכחה על תלונות העם למים לבשר וללחם. בהמשך דבריו מזכיר משה את תקופת הנדודים ואת דאגת ה' למחסור העם, אך כלל לא ממקום של תוכחה:

"כִּי ה' אֱ-לֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ בְּכָל מַעֲשֶׂה יָדְךָ יָדַע לְכַתֵּךְ אֵת הַמִּדְבַר הַגָּדֹל הַזֶּה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ לֹא חָסַרְתָּ דָבָר" (דברים ב', ז')

אדרבא, כשמשה משמיע את חששו ממצאיאות של שכחת ה' למראה הצלחה כלכלית בארץ ישראל, הוא מזכיר את מוראות המדבר מנקודת מבט המגלה הבנה מוחלטת כלפי קשיי העם בתקופת הנדונים. דברים אלו מובאים ללא שום תוכחה על דרכי ההתמודדות של העם עם האתגרים הקשים שהוצבו בפניו:

"וַזְכַּרְתָּ אֵת כָּל הַדְּרֹךְ אֲשֶׁר הִלַּכְךָ ה' אֱ-לֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּמִדְבַר לְמַעַן עֲנִתְךָ לְנִסְתְּךָ לְדַעַת אֵת אֲשֶׁר בִּלְבָבְךָ הִתְשַׁמֵּר מִצֹּתוֹ (מִצְוֹתָיו) אִם לֹא: וַיַּעֲנֶךָ וַיַּרְעִבְךָ וַיִּאֲכַלְךָ אֵת הַמָּן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּן אַבְתֶּיךָ לְמַעַן הוֹדַעְךָ כִּי לֹא עַל הַלָּחֶם לְבַדּוֹ יַחֲיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי ה' יַחֲיֶה הָאָדָם: שְׁמַלְתְּךָ לֹא בִלְתָהּ מַעֲלִיד וְרִגְלְךָ לֹא בְּצַקָּה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה: וַיִּדְעַתָּ עִם לְבָבְךָ כִּי כַּאֲשֶׁר יִיָּסֵר אִישׁ אֵת בְּנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרֶךָ: וְשִׁמַּרְתָּ אֵת מִצְוֹת ה' אֱ-לֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּדַרְכֵינוּ וְלִירְאָה אֶת" (דברים ח', ב'-ו')

"המוליכך במדבר הגדל והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים המוציא לך מים מצור

בדברים הבאים נשווה בין תשעת סיפורי התלונה המלווים את מסע העם² על פי ההיבטים היחודיים המרכיבים אותם:

1. רדיפת המצרים (שמות י"ד, ט"ו-י"ג).
2. מרה (שם ט"ו, כ"ב-כ"ו).
3. מדבר סין (שם ט"ז, א'-ל"ה).
4. רפידים (שם י"ז, א'-ז).
5. תבערה (במדבר י"א, א'-ג).
6. קברות התאוה (שם י"א, ד'-ל"ה).
7. מרגלים (שם י"ד, א'-כ"ג).
8. מי מריבה (שם כ', א'-י"ג).
9. הסיבוב בארץ אדום (שם כ"א, ד' - ט').

בדברינו, נעמוד על הנתונים המובלעים בכתוב המסייעים לקורא להבחין בין רמת הצדק שבתלונות, נשווה בין אופני בקשת העם ואופי המבקשים ונבחין בשוני שבין תגובות ה' על כל אחת אחת מהן. באמצעות תובנות אלו ננסה להבין את פשר ההערכה המשתנה כלפי עם ישראל בתקופת הנדודים (מצורפת טבלה המשווה בין מרכיבי התלונה בכל אחד מתשעת הסיפורים – כדאי להעזר בה במהלך קריאת המאמר).

היבט א' - תיאור המצב המקדים את התלונה

הפרמטר המבחין הראשון הוא תיאור המצב המקדים את התלונה בפי הכתוב. כפי שניתן לראות **בטבלה**, בשלוש מתוך תשע התלונות - במדבר סין, בתבערה ובקברות התאוה - אין תיאור מקדים של המצב. נראה, אם כן, שהתלונה איננה נובעת ממצויאות אובייקטיבית שנכפתה על הנוודים. הרמב"ן עומד על החוסר של תיאור מצב העם במדבר סין:

"וילונו כל עדת בני ישראל על משה - היה ראוי שיספר הכתוב תחלת טענת התלונה כאשר אמר במרה (לעיל ט"ו כ"ד) וברפידים (להלן י"ז ב') ובכל התלונות, ויאמר כאן ואין בשר לאכול ואין לחם לשבוע וירעב העם ללחם" (שמות ט"ז, ב')

אולם, בעוד הרמב"ן מלמד זכות על המתלוננים וטוען שעצם האזכור של מדבר סין רומז על הגורם לתלונה (הריחוק ממצרים וממקום ישוב והחשש מפני ההתמודדות עם תנאי המדבר), אנו רוצים להציע הצעה אחרת. זאת, על בסיס צמידות התלונה לתיאור שפע המים והמזון בתחנתם הקודמת באילים:

ארבע כתות: "ארבע כתות נעשו ישראל על הים, אחת אומרת ליפול אל הים ואחת אומרת לשוב למצרים ואחת אומרת לעשות מלחמה כנגדן ואחת אומרת נצווה כנגדן".

² תלונת מרים ותלונת קרח, אע"פ שיש בהם מחאה מפורשת על ההנהגה אינם נכללים בדיון, שכן מדובר על התארגנות של יחידית או של קבוצה ספציפית, ואנו עוסקים בסיפורים המתארים התארגנות רחבה יותר של כלל שדרות החברה של העם.

החלמיש: המאכלך מן במדבר אשר לא ידעון אבתיך למען ענתך ולמען נסתך להיטבך באחריתך

(שם, ט"ו-ט"ז)

אולם, גם בדברי משה ניתן למצוא תוכחה קשה על מעשי העם בארבעים שנות המסע. בנאום בו מסביר משה לעם את הסיבה לירושת הארץ, הוא שולל את ההבנה האפשרית כי "בצדקתך ובישר לבבך אתה בא לרשת את ארצם" ומוכיח את דבריו מתיאור מרי העם במדבר:

"זכר אל תשכח את אשר הקצפת את ה' א-להיך במדבר למן היום אשר יצאת מארץ מצרים עד באכם עד המקום הזה ממרים הייתם עם ה' "

(דברים ט', ז')

המעקב אחר תלונות העם מיום היציאה ממצרים ועד הכניסה לארץ, אף הוא אינו נותן בידינו תשובה חד משמעית לשאלה שהצגנו. תגובות ה' לתלונות העם אינן זהות: תלונות אחדות מובילות לנס א-לוהי המממש את בקשת העם, יש שההיענות לתלונה מותנית בקיומה של סדרת ציוויים, ובמקרים אחרים הקדוש ברוך הוא נענה לבקשת העם אולם מעניש אותם על תלונתם.

נראה כי תחושת חוסר הבהירות בהערכת תפקודו הדתי של העם במדבר נובעת מהתייחסות לתלונות כאל מקשה אחת מבלי להבחין במרכיביה היחודיים של כל תלונה ותלונה. לכאורה נראות התלונות כבעלות אופי זהה המציג מצב של מחסור ומיד לאחרי תלונה של העם, תוך אזכור שאיפתם לחזור לטובה של מצרים, וטענה כלפי מי שהוציא אותם משם. זהו אכן איפיון החיצוני של התלונות, אולם כדי לתת מענה לשאלה שהצבנו בראשית דברנו, על היחס האמביוולנטי לכאורה לתלונות העם, יש לפרק את התלונות לחוליות המבחינות בין פרמטרים שונים המרכיבים אותן¹.

¹ הכיוון שאנו מציעים שונה מהפתרון שהציעו כמה מפרשים, שלא הבחינו בין תלונה לתלונה, אלא מצאו בתוך התלונה עצמה רבדים שונים של עוצמת התלונה ומניעה, והבחינו בין כתות שתלונתם נאמרה מתוך אמונה בה' לבין כתות שתלונתם היתה קריאה למרד. ראו רמב"ן (שמות י"ד, י') המבחין בין הכתות של יוצאי מצרים בצעקתם על ים סוף: "אבל הנכו שנפרש כי היו כתות, והכתוב יספר כל מה שעשו כולם. אמר כי הכת האחת צועקת אל ה', והאחת מכחשת בנביאו ואינה מודה בישועה הנעשית להם, ויאמרו כי טוב להם שלא הצילים", וכן ראב"ע בפרושו לתלונת העם ברפידים (שמות י"ז, ב'): "כי שתי כתות היו. האחד אין להם מים לשתות, והיא העושה מריבה עם משה. והשנית, יש להם מים שהביאו מאלוש, והיא הרוצה לנסות את השם אם יתן מים, כאשר יפרש". וכן אור החיים (שמות ט"ז, ג'): "עוד יתבאר הכתוב למה שקדם לומר כל עדת בני ישראל מן הסתם לא תהיה כל העדה בגדר שוה בתלונתם נגד ה' ונגד נביאו, ולזה רשם ה' ב' טענות כנגד ב' כתות שהיו בישראל אחת תובעת בשר ואחת תובעת לחם". כמובן ברשימה זו יש למנות את המדרש המוכר במכילתא דרבי ישמעאל (פרשת בשלח, ב') המונה

ויאמינו" אבל אמר "העם", כי "בני ישראל" שם ליחידים, "והעם" שם להמון, וכן וילונו העם (להלן ט"ו כ"ד). וכך הזכירו רבותינו (במדבר רבה כ', כ"ג) ויחל העם לזנות (במדבר כ"ה, א'), בכל מקום שנאמר "העם" לשון גנאי הוא, וכל מקום שנאמר "ישראל" לשון שבח הוא" (רמב"ן שמות י"ד, י"א)

הכינוי 'אספסוף' רומז אף הוא על התארגנות, אולם הפעם של קבוצה שולית ומתסיסה³.

אם כן, שינוי הכינויים נותן בידינו מדד נוסף להערכת צדקת התלונה: ככל שהתלונה מתוכננת יותר מידת הצדק שבה פוחתת, שכן כשמדובר במצוקה קיומית ממשית המצוקה מתפרצת מגרונו של האדם והוא אינו מחכה להתארגנות ועידוד מצד חבריו.

היבט ג' - אופי התלונה

פעולת התלונה המתוארת בסיפורי התלונות משתנה אף היא. פעולת 'ויצעקו' או 'וילונו' נשמעת כלגיטימית יותר מפעולת 'תאוה', בכי או מרד. הרמב"ן מבחין בין פעלי התלונה:

"וזה טעם וירב העם עם משה, כי התלונות במקומות שנאמר בהם 'וילונו' היא תרעומת, שהיו מתרעמים על ענינם לאמר מה נעשה, מה נאכל, ומה נשתה, אבל 'וירב' שעשו עמו מריבה ממש"

(שמות י"ז, א')

ברפידים מצאנו תאור כפול של פעולת המתלוננים, הפותחת ב'וירב' וממשיכה ב'וילן'. סיפור רפידים דומה בעיקרו לסיפור מרה, שכן בשניהם ישנו תיאור מקדים של מחסור במים, ורק לאחר מכן תיאור של השפעת המחסור על מצב העם.

שמות ט"ו	שמות י"ז
וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים:	וילחצו ברפידים ואין מים לשתת העם:
ויבאו מרתה ולא יכלו לשתת מים מפנה כי מרים הם	ויקרב העם עם משה ... ויצמא שם העם למים
וילנו העם על משה	ויקלן העם על משה
לאמר מה נשתה:	ויאמרו תנו לנו מים ונשתה"

³ על הרכבה של הקבוצה המכונה אספסוף, עיינו בפרשנים השונים אשר המשותף להם הוא תיאור שלילי של מעמדה. ראו לדוגמה דברי הכלי יקר (במדבר י"א, ד' ד"ה והאספסוף): "אבל הערב רב אשר מקורם מן המצרים שטופי זימה לא לקחו מוסר ועוד הוסיפו סרה והוציאו מן השפה ולחוץ כל מה שהרהרו תחילה בקרב לבם, וזה שאמר והאספסוף אשר מתחילה בקרב לבו התאוה תאוה, וישבו, היינו ששבו לסורם והוציאו תלונותם לחוץ ובכ"ו."

"ויבאו אילמה ושם שתים עשרה עינת מים ושבעים תמרים וילחצו שם על המים" (שמות ט"ו, כ"ז)

צמידות זו מעמידה את בקשת העם באור ביקורתי ורומזת שהתלונה לא באה ממצב של מחסור אובייקטיבי. ניתן להבחין בשוני גם ביחס לתלונות שכן פותחות בתיאור מצב. הכתוב מרבה בפרטי תיאור רדיפת המצרים אחרי ישראל, באופן שממחיש היטב את סיטואציית האימה בה מצוי העם:

"וירדפו מצרים אחריהם וישגו אותם חנים על הים כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו על פי החירת לפגי בעל צפן: ופרעה הקריב וישאו בני ישראל את עיניהם והנה מצרים נסע אחריהם" (שמות י"ד, ט"ו)

התלונה במרה היא לאחר שלושה ימי הליכה במדבר ללא מים וללא תלונה מצד הנוודים. תלונת העם מושמעת רק לאחר גילוי של מקווה המים המיוחל וההבנה שהוא לא יצליח לרוות את צמאונם. לעומת זאת, בתלונת העם על דברי המרגלים יש אמנם תיאור מצב, אולם הכתוב מדגיש כי מדובר בדיבה, וכי היו ביניהם מי שהתעקשו להפריך את דברי הדיבה ולהרגיע את חשש העם. תלונת העם במסע אל ארץ אדום מלווה בתיאור מצב סובייקטיבי, ללא הסבר לפשר קוצר העם.

אם כן, כבר באקספוזיציה (תמונת הרקע ונקודת המוצא) של כל אחד מהסיפורים ניתן להבחין בין רמות הצדק שבתלונות.

היבט ב' - כינוי המתלוננים

בסעיף הקודם השוינו את תיאור המצב שקדם לתלונה כאמצעי מבחן למידת הצדק שבהשמעתה. בין אם מדובר בתלונה מוצדקת, ובוודאי כשהיא איננה, אופן השמעתה וזהות המשמיעים אותה מהווים אף הם פרמטרים חשובים להערכתה. הכתוב דואג להבחין בין כינויי המתלוננים, ולא בכדי.

למעשה, ארבעה כינויים מבחינים בין התלונות:

- א. בני ישראל.
- ב. העם.
- ג. כל עדת בני ישראל/כל העדה.
- ד. האספסוף.

הכינויים מבחינים בין תלונה ספונטנית ואינסטינקטיבית המושמעת מבעלי מצוקה המכונים 'בני ישראל' או 'העם', לבין התארגנות קבוצתית מתוכננת 'כל עדת בני ישראל' או 'כל העדה'. הרמב"ן בפרושו מבחין בין הכינויים, אולם על פי דבריו גם הכינוי 'העם', אף ללא הדגשת המילה 'כל', מורה על התארגנות:

"...ויצעקו בני ישראל אל ה', כי הטובים בהם צעקו אל ה' והנשארים מרו בדברו. ולכן אמר אחר כך (להלן פסוק ל"א) וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו. לא אמר 'וייראו ישראל את ה' "

(אונקלוס במדבר כ"א, ה')

"וְהָרָו עָמָא בְּלִבֵּיהוֹן וְאַשְׁתַּעֲיָאוּ עַל מִימְרָא דִּי
וּבְמִשָּׁה נְצִר" (המיוחס ליונתן שם)

היבט ד' - תוכן הבקשה

הקונקרטיים של התלונה היא מדד נוסף להערכת טיבה. מול בקשת 'מה נשתה' במרה, או 'תנו לנו מים ונשתה' ברפידים (בקשה שלכאורה נשמעת תוקפנית יותר, אולם מצד האמת היא מורה על אמונה בכוחם של המנהיגים לתת פתרון למצוקה, בניגוד לחוסר האונים בשתי התלונות הראשונות), מושמעות תלונות מזויפות 'כמתאוננים', וכן כאלו שלא מציגות את היעד הנכסף אלא רק את הערבה למציאות בלתי מושגת, כגון 'מי יאכילנו בשר'⁴.

היבט ה' - תיאור ארץ מצרים והיחס ליציאה ממנה בפי המתלוננים

אזכור מצרים כנימוק לצדקת התלונה בפייהם של יוצאי מצרים, הוא ביטוי לכפיית טובה ואף מלמד על שיפוט מעוות וזכרון סלקטיבי של בעלי התלונה. אולם, גם כאן יש להבחין בין מתלוננים המזכירים את מצרים כמושא שאיפתם וכארץ האפשרויות המזון הבלתי מוגבלות, לבין אזכורי מצרים כתחליף למקום מוות.

ציון מצרים כמקום מועדף מוזכר בארבע מהתלונות. אולם, בעוד בתלונת הנרדפים מצרים משווה למקום שהורג את המצויים בו, הרי שבתלונת מדבר סין, בקברות התאוה ובסיבוב בארץ אדום, מצרים מתוארת כמקום מחיה מועדף על פני המדבר. התפתחות מעניינת בתלונות העם היא במי מריבה. דור הבנים לא קונה את התיאור הדמיוני והדמגוגי של אבותיהם על טוב מצרים ותלונתו עוסקת אך ורק בקשיי המדבר ובהיותו מקום שאוכל את יושביו.

השוואת תנאי המדבר לתנאי מצרים נזכרת, כפי שנאמר, רק בארבע מהתלונות, אולם אזכור היציאה ממצרים כגיבוי לתלונה מופיע כמעט בכלן. אף על פי כן גם כאן קיים הבדל בין הבעת תהייה על מטרת היציאה לבין ערגה לשוב למצרים תוך התעלמות מוחלטת משנות העינוי והעבדות בה וציורה כפנטזיה המגשימה את מאוויי הלב של נוודי המדבר.

נרדפי המצרים ומתלונני רפידים תוהים על פשר ההצלה, ומתארים את העדפתם למצב של עבדות על פני מצב של מוות. משוואה כזו נשמעת הגיונית ובלתי מתריסה

אולם, בעוד שבמרה תיאור מצב המחסור לא הוביל לתלונה וזו רק באה לאחר המצוקה, הרי שברפידים מצאנו מריבה עם משה עוד קודם למצוקה.

נראה כי תוכחת משה 'מה תריבון עמדי' בין שני פעלי התלונה היא ששינתה את אופייה, והתלונה הבאה הושמעה בדרך ראויה ורק כאשר המצוקה פשטה בעם.

כ"ף הדמיון הנלווית לפעולת המתאוננים בתבערה, לא מותירה מקום של ספק ביחס למניעי המתלוננים, וכמובן שכן גם לגבי 'התאוות תאוה'.

ארבעה פעלים מתארים בסיפור המרגלים את מעשי העם, וקיימת הדרגתיות בתיאור שלבי התלונה:

"וְתִשָּׂא כָּל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּבְכּוּ הָעָם בְּלִילָה
הַהוּא: וַיִּלְנוּ עַל מִשָּׁה וְעַל אֶהְרֹן כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל"

(במדבר י"ד, א'-ב')

הפרשנות הפנים מקראית מסייעת להבין את התהליך שקדם לתלונה:

"וַתִּרְגְּנוּ בְּאֶהְלֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ בְּשִׁנְאֵת ה' אֲתָנוּ הוֹצִיאָנוּ
מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְתֵת אֲתָנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידָנוּ"

(דברים א', כ"ז)

נראה כי דברי הדיבה של המרגלים לא לחלו לכל שכבות העם. העדה היא שמעוררת את פחד העם בהמרדה. הביטוי 'ויתנו את קולם ויבכו' מזכיר את פעולת המקוננות, שתפקידן לעורר בכי בקרב אחרים. הצלחת העדה היא חלקית בלבד - 'ויבכו העם' - ורק לפנות בקר הושלם תהליך ההפחדה בקרב 'כל בני ישראל'.

תלונת העם במי מריבה מתחילה בתיאור מתון של התקלות ללא ציון זהות המתקלים, ורק לאחר מכן מתוארת פעולת 'ירב' של העם. בתלונת רפידים מפרידה תוכחת משה בין שני פעלי התלונה, ואילו במי מריבה לא קיימת הפרדה זו, ויתכן ודבר זה מעיד על שוני בין קבוצות המתלוננים. על שוני זה ניתן ללמוד מהמשך הפסוקים בהם קיימת הבחנה בין 'והקהל את העדה' בציווי ה' ובין הביצוע על ידי משה 'ויקהילו משה ואהרן את הקהל'. כך מפרש המלבי"ם:

"וכבר התבאר אצלי ... שיש הבדל בין עדה ובין קהל, שבשם עדה נקראו בעת שבאו בסדר נכון זקניהם בראשיהם, שאז נקראו בשם עדה מצד הסנהדרין שהם העיקר, ובשם קהל נקראו כשיתקבצו ההמון שלא בסדר נכון ואין זקניהם בראשיהם"
(במדבר כ', י"ד"ה משה)

העם הסובב את ארץ אדום אינו מתואר כמתלונן, אולם ההדגשה על הדיבור 'בא-להים ובמשה' ולא 'אל א-להים ומשה' מלמדת על מרד. כך אכן פרשו אותו אונקלוס והמיוחס ליונתן:

"ואתרעם עמא קדם ה' ועם משה נצו"

4 הדבר מזכיר תופעה מוכרת של הורים המאבדים את סבלנותם לנוכח בכי של ילדיהם, שאינם מסבירים מה ישיק את בכים, לרוב תתלווה לכעס הבלתי נשלט של ההורים צעקת 'אבל תגיד כבר מה אתה רוצה'. בכי שלצידו בקשה, גם אם היא אינה מוצדקת, עדיף על פני בכי בלתי מוסבר שלא ניתן אפילו לשאוף לתת לו מענה.

תלונת דור הבנים במי מריבה מהווה תיקון לחטא המרגלים. בתלונתם לא מבוטאת עוד ערגה למצרים, אלא רצון לממש את תכלית יציאת מצרים 'להביא אל ... מקום זרע ותאנה וגפן ורמון'.

בתלונת סובבי ארץ אדום מתרחשת רגרסיה, נסיגה. אמנם בדבריהם נעדרת האפשרות של חזרה למצרים, אולם הציפייה מדור הבנים הנמצא בפתחה של ארץ ישראל היא שינוי באופי התלונה והסבת המאוויים כלפי העתיד, ולא כלפי העבר. התלונה המצופה ממציאיות של 'ותקצר נפש העם בדרך', היא בקשה של קיצור הדרך לארץ ישראל 'מקום זרע ותאנה וגפן ורמון' ו'זבת חלב ודבש'. תחת זאת, מבכה העם את תנאי המדבר הקשים ומצפה שהשינוי יחול בהם.

היבט ו' - תוצאת התלונה

תגובת ה' לתלונה משתנה בהתאם לאופי התלונה. מטרת המענה היא למלא את בקשת העם כשמדובר בבקשה מוצדקת (כך בתלונת נרדפי המצרים, במרה, ברפידים ובמי מריבה), או לעקור את שורש החטא כאשר התלונה איננה מוצדקת או כשהטענה הנלווית אליה שגויה.

נרדפי המצרים חוששים לשלומם, ומענה ה' מנטרל את הגורם לאימה. השורש ר-א-ה מהווה פועל מנחה בדברי משה אל העם, ומראה העלמות המוחלטת של הגורם המאיים, דבר שיחזיר לעם את הבטחון בהנהגת משה במדבר.

תלונת העם במרה עשויה לבטא את חשש העם מפני השפעתה של מכת מצרים על מימי האזור⁷, וגדולתם של המתלוננים היא בכך שאינם מזכירים את רצונם לחזור למצרים. מענה ה' לתלונה נותן בידיהם כללי 'חק ומשפט' שימנעו את פגיעת 'כל המחלה אשר שמת' במצרים' בהם.

שורש החטא במדבר סין הוא ההשתקקות ל'סיר הבשר' ו'השובע' של מצרים. המענה לתלונה מכיל כללי אגירת מזון המוצבים כאנטיתזה מוחלטת ל'סיר הבשר'. סיר הבשר מבטא הסתאבות חומרית המציבה את הבשר והשאיפה לשובע במוקד ההתנהלות היומיומית, ואילו הכללים הנלווים להורדת השלו והמן תוחמים את זמן האגירה ואת כמותה, ובכך הופכים אותם כאמצעי מחיה בלבד, ולא כמרכז ההוויה.

תלונת העם בתבערה ובקברות התאוה גוררת עונש המחזק את הרעיון שלא הופנם בכללי המן והשלו. תגובת ה' מאפשרת לעם לחיות חנם על 'סיר הבשר' ולחוות מצב של שובע רציף, ולהבין את עדיפותם של הגבולות.

בהתחשב במצוקת הרדיפה או הצמא הפוקדים את העם שזה עתה יצא ממצרים.

מתלונני מדבר סין משווים בין אפשרויות ההזנה של שני המרחבים. לכאורה, גם כאן ההשוואה הגיונית, שהרי מצרים בעלת מקורות המחיה המפותחים אכן מזמנת אפשרויות מאכל רחבות יותר מהמדבר השומם. אולם, המתלוננים לא מסתפקים בתיאור אובייקטיבי של ההבדלים המשכנעים מצד עצמם, ומשרבבים בתלונתם ביטויי הפרזה "בְּשִׁבְתָּנוּ עַל סִיר הַבֶּשֶׂר בְּאֶכְלָנוּ לֶחֶם לְשִׁבְעַ" (שמות ט"ז, ג') שמלמדים על הדמגוגיה שבדבריהם⁵.

תלונת האספסוף חמורה עוד יותר. בעוד ההשוואה בפי מתלונני מדבר סין היתה בין איום המוות של שממת המדבר לבין הבטחון באפשרויות הקיום במצרים, מתלונני קברות התאוה משווים בין איכות החיים בשני המקומות. איכות חיים נמדדת על פי פרמטרים רבים, ואילו המתלוננים בחרו פרמטר אחד ויחיד המעמיד את יתרונה של מצרים על פני החיים במדבר, ואף אותו הם תיארו בהפרזה מוחלטת, תוך הבעת זלזול בנס הא-לוהי המנסה להשוות את תנאי החיים המטריאליים במדבר לאלו של מצרים.

בתלונת המרגלים חלה תמורה נוספת והיא מגיעה לשיא חומרתה משני הבטים. ראשית, העדה איננה מתארת את יתרון מצרים על פני החיים במדבר ומצרים מוצגת בדבריהם כאלטרנטיבה נבחרת אפילו לארץ ישראל. בדבריהם 'נשינו וטפנו יהיו לבז' נראה כי נשכחה מהם גזרת 'כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו' של שוביהם הקודמים, וסרובו של פרעה לשלח את הנשים והטף 'לא כן לכו נא הגברים ועבדו את ה'" (י', י'). שנית, לתלונת העדה בעקבות דיבת המרגלים נוסף תכנון אקטיביסטי: 'נתנה ראש ונשובה מצרים', המהווה הפרה בוטה של הצייווי הא-לוהי: "כִּי אֶשֶׁר יְאִיתֶם אֶת מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תִסִּיפוּ לְרִאֲתָם עוֹד עַד עוֹלָם" (שמות י"ד, ג').⁶

⁵ האברבנאל בפרושו לדבריהם (שם), מלמד דווקא סנווריה על מניעי תלונתם: "והתבונן אמרו בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשובע כי כבר נודע שבארץ מצרים הבשר הוא ביוקר רב והדגה בזול מאד ולכן אמרו בקברות התאוה זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם ולא דברו בבשר ולכן אמרו כאן שכאשר היו זוכים במצרים לאכול בשר היו מתקבצים ויושבים אבות ובנים סביב הסיר שפות הסיר שפות וזה הוא בשבתנו על סיר הבשר שהיו שם מתקבצים ומקוים מתי יתבשל הבשר לאכלה. ובהיותם שם סביב הסיר היו אוכלים לחם לשובע רוצה לומר פת לבדו כי היה אצלם החטה בזול והבשר ביוקר גדול".

⁶ ראו דברי הרמב"ן (שם): "כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד - על דעת רבותינו היא מצות לא תעשה לדורות... כי מצרים אשר ראיתם אותם היום הקדוש ברוך הוא מצוה אתכם עוד שלא תוסיפו ברצונכם לראותם מעתה ועד עולם. ותהיה מצוה מפי משה לישראל".

⁷ ראו דברי הראב"ע (שמות ט"ז, כ'): "והנה דבר מרה הפך המכה הראשונה, כי מימי היאור היו מתוקים ולא יכלו לשתות מהם".

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולד"ר ברכי אליצור, תשע"ג
עורך: אורי יעקב בירן

בית המדרש הווירטואלי
מיסודו של

The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il

לביטול רישום לשיעור:

<http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php>

עקירת שורש החטא בעונש המרגלים נאמרת במפורש בפי ה'. העונש על המאסה בארץ חמדה נועד ליצור מצב של כמיהה בלתי ממומשת לזכות להתיישב בה.

הנחשים השרפים הנושכים את טובי ארץ אדום מתקן את ליקוי כפיות הטובה שביטא העם בדבריו על ה'לחם הקלוקל' של המדבר. הקדוש ברוך הוא מפגיש את המתלוננים עם תנאי המדבר האמתיים, 'בְּמִדְבַּר הַגְּדֹל וְהַנּוֹרָא נֶחֱשׂ שָׂרָף וְעֶקְרָב' כדי לחקוק בלבם את ההכרה בחסדי ה' לכל אורך תקופת הנדודים, ואת מה שעתיד להתרחש כתוצאה של קוצר נפשם להמשיך את המסע לארץ נושבת.

*

פרשת בשלח מתארת את שיאו של תהליך היציאה ממצרים ואת מראה טביעתם של משעבדי ישראל לעיני העם. הציפיות מהדור שחווה את "הַמַּסּוֹת הַגְּדֹלוֹת... הָאֵתָה וְהַמִּפְתִּים הַגְּדֹלִים הֵם" גבוהות מאד, ואילו המפגש עם תלונות העם ובקשתם לשוב למצרים בהמשך הפרשה יוצר תחושת אכזבה. מסת התלונות של השנה הראשונה המרוכזת בפרשה אחת מגבירה תחושה זו ומעוררת הבנה לדברי התוכחה שמשמיע משה בערבות מואב:

"לָמַן הַיּוֹם אֲשֶׁר יָצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בְּאֶפְסֹס עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמְרִים הָיִיתֶם עִם ה' " (דברים ט', ז')

אולם, למול אכזבה זו מתנגנות מילותיו של ירמיהו: "זְכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבְתָּ כְּלוֹלְתֶיךָ לְכַתֵּךְ אַחֲרֵי בְּמִדְבַּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה" (ירמיהו ב', ב'), המחייבות אותנו בקריאה בלתי אמצעית מחודשת בסיפורי התלונות, תוך נסיון להבחין בהבטי התום והחסד המתלווים למסע. מבט מחודש על סיפורי התלונות וההשוואה ביניהם, מסייע לנו להבחין בין תלונות אמת אובייקטיביות לתלונות שווא, בין זעקה ספונטנית לבין המרדה, בין בקשת סיוע לבין הבעת טרוניה בלבד. בעיקר, השוואה זו מעמידה את שאלת הכרת הטוב של העבר וההווה כאמצעי שיפוט מבחין לטוב ולרע של המתלוננים.

'ממרים הייתם' מאפיין את התלונות בהם העם לא "זָכְרוּ נִפְלְאוֹתֶיךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּהֶם וַיִּקְשׂוּ אֶת עַרְפָּם וַיִּתְּנוּ רֹאשׁ לְשׁוֹב לְעַבְדְּתֶם בְּמִרְיָם" (נחמיה ט', י"ז) ואילו 'חסד נעורין' מתאר את בקשתם התמימה של מי שמרגישים שחיהם מוטלים לפניהם ורק אז צועקים אל משה 'מה נשתה'.